

DÜŞÜNÜMSELLİĞİN SOSYOLOJİSİ SOSYOLOJİNİN DÜŞÜNÜMSELLİĞİ: METODOLOJİK BİREYCİLİKTEN İLİŞKİSELİĞE

Reflexivity Of Sociology Sociology Of Reflexivity: From Methodological Individualism To Relationality

Doç. Dr. Vehbi BAYHAN

İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Malatya/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5567-3438>

ÖZET

Düşünümsel sosyoloji ve sosyolojinin sosyolojisi, sosyolojinin yöntemini, paradigmasını, geleneğini muhasebe etmesini, bu bağlamda sosyologların hem kendilerini ve içinde buldukları bağlamı hem de ürettikleri teorilerin sorgulanmasını ifade eden öz eleştirel bir alandır. Dolayısıyla, suje konumundaki sosyoloğun, obje olarak hem kendini hem de ürettiği epistemeyi araştırmaktadır. Sosyolojinin sosyolojisi, sosyolojinin neliği ve sosyoloğun kimliğinin sorgulanmasıdır.

Sosyoloji teorileri tarihi toplumu pozitivist gelenekte "açıklama" ve hermeneutik gelenekte "anlama" bağlamında "fail/ yapı", "birey/ toplum", "özne/ nesne", "mikro/ makro" dikotomileri ve inşa edilen paradigma ve teorilerden müteşekkildir. Diyalektik çözümlemeye, toplumu "fail/ birey/özne/ mikro bağlamda" analiz eden yaklaşımlar metodolojik bireycilik; toplumu "yapı/ toplum/ nesne/ makro bağlamda" çözümleyen yaklaşımlar ise metodolojik bütüncülük olarak kategorize edilir. Sosyolojide son dönemde bu dikotomileri aşma çabaları metodolojik ilişkisellik yaklaşımını üretmiştir. Aslında, yeni bir ekol olarak görülen ilişkiyel sosyoloji, sosyoloji teorileri tarihine içkin bir modeldir. Diyalektik akışkan döngüsellik bağlamında ilişkisellik, günümüz sosyolojisinin epistemolojik dönüşümü, zamanın ruhu ve bağlamının bir tezahürüdür.

Anahtar Kavramlar: Düşünümsel sosyoloji, sosyolojinin sosyolojisi, metodolojik bütüncülük, bireycilik, ilişkisellik, ilişkiyel sosyoloji, diyalektik akışkanlık.

ABSTRACT

Reflective sociology and the sociology of sociology are autocritical fields which evaluate the methodology, the paradigm and the form of sociology, and question both the theories produced by sociologists and the context they live in. Therefore being in a position of subject, the sociologist researches both himself as an object and the epistem he produces. The sociology of the sociology is the questioning the identity of the sociologist and what sociology is.

Sociology theories are composed of constructed paradigms and theories to deal with history and society in terms of "expression" in positivist way and "comprehension" in hermeneutic way and within the context of "agent/structure", "individual/society", "subject/object", "micro/macro" dichotomies. In dialectic analysis, the approaches which analyze society in terms of "agent/individual/subject/micro" are categorized as methodological individualism and the approaches which analyze society in terms of "structure/society/object/macro" are categorized as methodological holism. Lately in sociology, the efforts to overlap the aforesaid dichotomies have produced the approach of methodologic relationality. In fact, relational sociology being accepted as a new ecologie is an immanent modal in history of sociology theories. Relationality in terms of dialectic liquid cyclicalities is a manifestation of the spirit of the time and the epistemological transformation of today's sociology.

Key Words: Reflective Sociology, sociology of sociology, methodological holism, individualism, relationality, relational sociology, dialectic liquidities.

1. GİRİŞ

"Kendini bil" Sokrates

Sosyoloji, sanayi devrimi ile toplumda meydana gelen köklü değişimlerin yarattığı sorunlara çare bulmak amacıyla bilimsel geleneğini kurmaya başlamıştır. Yeni kurulan sosyolojiye "toplum hekimliği" ve "sosyal mühendislik" işlevi zımni olarak verilmiştir. Toplum hekimliği görevinde, nasıl insan hastalandığında hekim, hastalığın nedenini teşhis eder ve uygun reçete yazarak hastanın tedavisini yaparsa; sanayi devrimi ile hastalanan toplumu da sosyolog, aynı doktor gibi toplumsal hastalığın nedenlerini teşhis ederek, çözüm reçetesi yazması ve hastalıklı toplumu sağaltması düşünülmüştü. Sosyal mühendislik görevinde de, bozulan bir makineyi mühendis nasıl tamir ediyorsa, bozulan toplumsal yapıyı da sosyolog, mühendis gibi tamir etmeliydi. Belki bu anlamını da içeren fakat daha geniş bir anlamıyla, tarihsel süreçte toplum

mühendisliğine sosyologlardan ziyade ülkeleri yöneten politik aktörlerin girişmesi manidardır. Sosyolojiye yakıştırılan “toplum hekimliği” ve “sosyal mühendislik”, pozitivist paradigmanın bir çıktısıdır.

Sosyolojinin gelişim sürecine bakıldığında bir evrim geçirdiği görülmektedir. Bilim olma sürecinde kendisinden önce felsefeden bağımsızlaşarak bilimsel geleneğini kuran fen bilimlerine öykünen ve onları model alan sosyolojideki ilk bilimsel yaklaşım pozitivism olmuştur. Zamanla pozitivismin bilgi üretmedeki sorunlarından ve eleştirisinden yola çıkılarak, yorumlayıcı paradigma ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, suje ve obje aktı ile üretilen bilgi sürecinde; suje konumundaki sosyoloğun incelediği objeler bizatihi suje olduğu için “bağlama göre” değişen göreceli bilgi gerçekliği mevcuttur. Bu durum, hermeneutik yaklaşımın epistemolojik açıdan mevcudiyetinin önkoşuludur.

Sosyolojik bilgi üretmede metodolojik yaklaşımların temelinde olan pozitivism ve hermeneutik paradigması diyalektik olarak birbirini üretmiştir. Bu durumdan mülhem, sosyolojik analizde kullanılan makro sorunlara makro teoriler yerini, diyalektik dönüşümle mikro sorunlara mikro ölçekli analizlere bırakmıştır. Bu çerçevede, sosyolojinin inceleme nesnesi toplum/ yapı/ makro boyuttan birey/ özne/ mikro boyuta evrilmiştir. Bu süje ve obje aktındaki farklılaşmalar yapı/ fail dikotomisini sürekli üretmiştir. Metodolojik bütüncülüğün nesnesi olan yapı / toplum olurken; metodolojik bireyciliğin nesnesi birey / fail olmuştur. Karşıtlık temelinde konumlanan yaklaşımların yerini, son dönemde metodolojik ilişkisellik bağlamında gelişen ilişkiyel sosyoloji almaktadır. Düşünümsel sosyolojik analizde sosyolojideki teoriler, yaklaşımlar ve paradigmanın sürekli diyalektik bir akışkanlık içerisinde döngüsel olarak yeniden ve yeni bir bağlamda üretildiği görülecektir.

Bu çalışmada, meta kuramlaştırma anlamında düşünümsel sosyolojinin bağlamı Bourdieu, Gouldner ve Giddens analizi çerçevesinde betimlenecektir. Bourdieu ve Gouldner’in sosyolojinin kendini sorgulamasında, sosyolojinin neliği ve sosyologların kimliği üzerinden analizleri önemli self-refleksif çerçeve sunmaktadır. Daha sonra, sosyolojinin sosyolojisi bağlamında metodolojik bütüncülük ve bireycilikten ilişkiselliğe diyalektik dönüşüm ve yeni paradigma olan ilişkiyel sosyolojinin bağlamı analiz edilmektedir.

2. DÜŞÜNÜMSEL SOSYOLOJİ VE SOSYOLOJİNİN SOSYOLOJİSİ

Düşünümsel (Refleksif) sosyoloji ve sosyolojinin sosyolojisi, meta kuramlaştırmayı içerir. Ritzer’e göre, kuramcılar, konu olarak toplumsal dünyayı ele alırken; meta kuramcılar, sosyoloji kuramının altında yatan yapının sistematik olarak araştırılmasına girişirler. Meta-çözümleme yapan, yani kendi disiplinlerini düşünümsel olarak araştıranlar sadece sosyologlar değildir. Felsefeciler, psikologlar, siyaset bilimciler ve tarihçiler de meta çözümleme yaparlar. Meta sosyolojik analizde; kavramlar, yöntem, veri ve kuramlar yansıtıcı bir şekilde araştırılır.

Ritzer’e göre, meta kuramlaştırmanın üç çeşidi vardır:

- Kuramı daha derinden anlamının aracı olarak meta kuramlaştırma.* Kuramların, kuramcılarının ve kuramcı topluluklarının incelenmesiyle olduğu kadar, kuramların ve kuramcılarının daha büyük entelektüel ve toplumsal bağlamlarıyla ilgilenir.
- Kuram geliştirmeye bir giriş olarak meta kuramlaştırma.* Yeni sosyoloji üretmek için mevcut kuramı incelemeyi içerir.
- Sosyoloji kuramını kuşatan bakış açılarının bir kaynağı olarak meta kuramlaştırma.* Kuramın incelenmesi, sosyoloji kuramının tümünün veya bir kısmının bazı parçalarını kuşatan bir bakış açısı, yani bir meta kuram üretme amacını içerir.

Ritzer, meta kuramsallaştırma olarak Bourdieu’nün düşünümsel (refleksif) sosyolojisi analizini irdeler. (Ritzer & Stepnisky, 2014, s.687-702).

Düşünümsel sosyoloji pratiği, bilim pratiğinin bir alan analizi olarak, daha nesnel bir sosyoloji üretmek için öz-eleştirel sorgulamayı bilimselliğin ön koşulu saymaktadır. Bourdieu ile birlikte, Immanuel Wallerstein, Anthony Giddens, Zygmunt Bauman, Derek Layder ve Charles Tilly gibi günümüzün önde gelen pek çok Batılı düşünürü de böylesi bir tutumu sosyolojinin varlık koşulu olarak görmektedir (Esgin, 2014, s.147-148).

Refleksif sosyoloji, sosyolojinin kendi alanının sosyal şartlarını sorgulamasıdır. Bu, Bourdieu tarafından “nesneleşen öznenin nesnelleştirilmesi” olarak ifade edilir. Bourdieu, bunun ne saf gerçeklik ne de tam

objektiflik olduğunu, fakat buradaki amacın akademik düşünce üzerine sosyal şartların etkisinden yüksek düzeyde özgürleşmeyi başarmak olduğunu belirtir (Turnbull & Antalffy, 2009, s.554). Bourdieu'ya göre, habitus, bireyin başından geçen toplumsallaşma süreci boyunca (aile, okul vs.) içselleştirilmiş olan ve kullanıma hazır eylem şemaları olarak toplumsal eylemin kaynağıdır. Diğer yandan “düşünümsellik” (réflexivité) kavramı, Bourdieu'nün sosyoloji yönteminde sosyoloğun –nesnesiyle kurduğu ilişkiyi nesneleştirme yoluyla– toplumsal dünyada olmanın getirdiği ön kabul ve yanılışmalardan kendini arındırma ilkesidir. Bourdieu'nün “katılımcı nesneleştirme” şeklinde ifade ettiği bu yöntemsel yaklaşım sayesinde sosyolog, bilimsel bilginin sahiciliğini koruyabilmektedir. Habitus, bireylerin toplumsal olarak yapıp ettiklerinin; düşünümsellikse, sosyolojik faaliyetin belirleyici ilkesidir. Habitus toplumu, düşünümsellik toplum bilimini tanımlamaktadır (Koytak, 2012, s.87).

Bourdieu'ye göre “sosyolojinin sosyolojisi”, sosyolojik epistemolojinin temel boyutudur. Meslek yaşamlarını toplumsal dünyayı “nesnelleştirmek”le geçiren sosyologların, kendilerine ait pratikleri nesnelleştirmeye de zaman ayırmaları gerekir. Böylece sosyoloji, ‘sürekli olarak kendi ürettiği bilimsel silahları geri kendisine doğrultur’ Bourdieu, sosyologların iktidar ve toplumsal güçler ile daha güçlü sosyologlar tarafından uygulanan sembolik şiddetten özgürleşmeleri için sürekli düşünümsel (refleksif) olmaları gerektiğini ifade eder. Bu çerçevede, meta kuramlaştırma, sosyolojinin kuyusunu kazmak değil, sosyolojiyi, kendisini belirleyen güçlerden özgürleştirmektir (Ritzer & Stepnisky, 2014, s.691-693).

Bourdieu sosyolojisinde toplum ve sosyoloji arasındaki ilişki birbirini açıklayan bir karşılık içinde düşünülmüştür: Bir yanda habitus, doxa, illusio ve simgesel şiddetin işbirliği içinde ürettiği pratiklerin yeniden ürettiği toplumsal yapı; diğer yanda bu pratiğe gömülü yeniden üretim çarkından kendini düşünümsellik yoluyla ayıran ve toplumsalın işleyişini doğru şekilde tanıyabilen toplum bilimi. Bir yanda, tahakküm ve eşitsizliğe ister hükmeden konumda, ister hükmedilen konumda olsun her şekilde maruz kalan bireyler; diğer yanda bireylere içlerinde buldukları toplumsallığı doğru tanıtarak tahakküme hükmedecek olan sosyoloji. Toplumsal dünyayla sosyoloji arasındaki bu epistemolojik nitelikli karşılığın temeli, habitus kavramının düşünümsellikten mahrum bırakılarak kurgulanmış olmasına dayanır. Düşünümsellik sayesinde sosyolog, toplumsallıktan belli bir epistemolojik kopuş gerçekleştirebilmekte ve böylelikle toplumsala dair sahici ve katıksız bilgiyi üretebilmekteyken; diğer yanda habitus, bireyin bedeni içinde yapılaşmış toplum olarak sıradan insanları her daim toplumsal oyun duygusuna mahkum etmekte ve epistemolojik olarak doxa ve illusio etkisine açık bırakmaktadır. Habitus, toplumu yeniden üreten pratik ilkesi olarak, bireye bu toplumsalın yeniden üretimi sürecinden kaçınma şansı tanımaz. Habitus ve pratik duygusu nedeniyle birey, topluma her zaman toplumun içinden bakmaya mecburdur. Her ne kadar Bourdieu kimi zaman habitus'un bireyin geçirdiği deneyimlerden etkilenmeye açık olduğunu ve bireyin kaderi olmadığını belirtmişse de; bu fikri, her zaman yaptığı gibi saha araştırmasına dayanan bir analiz çerçevesinde açıklamamıştır. Bilakis Bourdieu sosyolojisinin bütünü boyunca yapılan vurgu, sosyolojinin sıradan, gündelik, genel geçer ön kabullerden, doxa ve illusio etkisinden kaçınabildiği oranda bilimsel olduğuna ve toplumsal dünyada bütün bunlara maruz kalıp düşünümsellik imkanını çok bulamayan bireylerin kendilerini doğru tanımlarına vesile olabileceğindedir (Koytak, 2012, s.94-95).

Gouldner'a göre de sosyologların görevi, kendilerini gördükleri gibi insanları görmek ya da kendilerini diğerlerinin gördüğü gibi görmek değildir; bu görev aynı zamanda onların kendilerine, sosyolog olarak diğer insanları gördükleri şekilde bakmaları olmalıdır. Dolayısıyla sosyologların kişisel farkındalığının gelişmesine ihtiyaç vardır (Gouldner, 2015, s.44). Gouldner, sosyologların belli bir sorun hakkındaki varsayım ve arka plan varsayımlardan (önyargılar) etkilenmemesi gerektiğini belirtir. Arka plan varsayımlar dil, kültür ve alt kültürler tarafından üretilir. Arka plan varsayımları, bir teorisyene verilen, o teorisyen olmadan çok önce intikal ettirilen bir entelektüel “sermaye” sağlamaktadır. Teorisyen, bu sermayeyi entelektüel ve bilimsel rollerinde teknik eğitimiyle birleştirmektedir. Öğretilen alan varsayımlarıyla duygular çatışabilir. Sosyologların kişisel gerçeklikleri ile rol gerçekliklerinin uzlaşması gerekmektedir. Kişisel gerçeklik, sosyoloğun gördüğü, işittiği, okudukları dikkate alarak yaptıkları referanslardır. Rol gerçekliği ise daha önceki araştırmacıların ortaya koyduğu verileri “olgular” olarak kabul etmeleridir. Sosyoloğun özerkliğinin çelişkisi, onun içinde yaşadığı toplumsal bağlamdan etkilenmesi ile oluşur. Gouldner, ABD örneğinde pek çok sosyoloğun siyasi güç ve güç sahibi olan kişilere yakın olmaya ilgi gösterdiklerini belirtmektedir. Güce yakın olmak aynı zamanda araştırma fonlarına yakın olmak demektir. İtirazlara rağmen, bu bir yandan da kişisel saygınlık ve kişisel gelir artışı ile bağlantılıdır. Dolayısıyla, insanın çalışmasının kendi hayatından özerk olacağı ve hayatının çalışması üzerinde önemli bir etkisinin olmayacağına inanmak bir fantezidir. Sosyoloğun hayatının günlük niteliği, onu dünya ile olduğu

şekliyle bütünleştirir. Özerklik ideolojisi, kısmi kabul edişi gerektirmektedir. Ancak bu, topluma tam bir teslimiyeti uygun gören bir ideolojiden daha iyidir. “Özerklik”, “direnme” fiilinin cesaretsiz bir formudur. Şu anlama gelmektedir: “Sistemi kabul et, onun içinde çalış ama aynı zamanda ondan belirli bir mesafede ol.” Özerklik, özgünlük konusunda bir ısrarı temsil eden bir formdur. Bu, eğer bir kişi gerçeğin tamamını asla söyleyemiyorsa o zaman, en azından kendi hikâyesini anlatmaya çaba göstermelidir. Bu, aslında “tarafsızlık” konumuna en fazla yaklaşabileceğimiz bir noktadır. Özerklik iddiası en azından, sosyoloğun günlük çevresinin parçası olan yapısal gerçeklik hakkında daha çok şey öğrenme çabalarını, ona şunu söyleyerek meşrulaştırmaktadır: “Sizin özerkliğinizi gerçekten sınırlandıran, sizi ve sizin çalışmanızı daha alt düzeylere getiren şeyleri öğrenmek zorundasınız.” Böylesi bir analiz, sosyoloğun dünyada ne yaptığının ve kendi farkındalığının daha geniş etkilerini anlamamıza neden olmaktadır (Gouldner, 2015, s.45-89). Bunu yapabilmek için sosyolojik analizin çok boyutlu olması gerekmektedir.

Bourdieu’ye göre sosyolojinin görevi, toplumsal evreni oluşturan çeşitli toplumsal dünyaların en derinine gömülü yapılar kadar, bu yapıların yeniden üretimi ya da dönüşümünü sağlama eğilimi gösteren mekanizmaları da gün ışığına çıkarmaktır. Bu evrenin özelliği, onu oluşturan yapıların ikili bir yaşamı olmasıdır. Bu yapılar iki kez var olur: ilk olarak, maddi kaynakların ve toplumsal olarak kıt değer ve malları edinme araçlarının (sermaye türlerinin) dağılımı tarafından oluşturulan bir “ilk düzey nesnellik” içinde; ikinci olarak da, toplumsal eyleycilerin pratik etkinliklerinin, davranışlarının, düşüncelerinin, duygularının ve yargılarının simgesel matrisi olarak işlev gören zihinsel ve bedensel şemalar (habitus) biçiminde, “ikinci düzey nesnellik” içinde varolurlar. Toplumsal olgular, gerçekliğin kendisi içinde de bilgi nesnelere, çünkü insanlar bu olguları yapan dünyaya anlam verirler. Bu bağlamda bir sosyoloji, ikili bir okuma yapmak zorundadır ya da her iki okumanın da olumsuzluklarından sakınarak ikisinin de epistemik üstünlüklerini biriktiren “çift odaklı” bir çözümleme merceğiyle bakmak zorundadır (Bourdieu&Wacquant, 2014, s.17). Bourdieu’nün çift odaklı olarak ifade ettiği çözümleme, Giddens’in “çifte hermeneutik” analizine tekabül etmektedir. Çifte hermeneutik, süje konumundaki sosyal bilimcinin, zaten kendi içinde anlamlı olan süjelerin eylemlerini tekrar yorumlamasıdır. Yani yorumun tekrar yorumlanmasıdır. Çifte hermeneutik analizde; öncelikle, toplumsal olguların kurucu unsuru sağduyusal (gündelik) yorumların tarihsel olarak değiştikleri yerlerde, bütün bunlara bağlı olarak sosyal bilimlerde ortaya konulan yorumlar da değişecektir. İkinci olarak, sosyal bilimlerde geliştirilen yeni kavramlar ve bulguların, sokaktaki bireylerin sağduyusal (gündelik) değerlendirmeleriyle bağlantılı olarak savunulması gerekir. Giddens’e göre, sosyal bilimlerin bulgularının, etkinliklerini içerdikleri bireyler karşısında ve bireylerin görüşleri ve etkinliklerinin de sosyal bilimler karşısında savunulması gerekir (Giddens, 2013, s.21-25). Bunun yapılabilmesi için toplumsal olayların ve eylemlerin sürekli akışkan olmasından dolayı, sosyolojinin kendisini ve bulgularını sürekli sorgulaması, yani refleksif (düşünümsel) sosyolojinin sürekliliğine ihtiyaç bulunmaktadır.

Bourdieu, refleksif sosyoloji bağlamında çift odaklı çözümlemeye şu analizi yapar. Birinci okuma, toplumu bir “toplumsal fizik” tarzında, dışarıdan anlaşılabilir, eklenmeleri maddi olarak gözlemlenebilen, ölçülebilen ve haritalandırılabilen nesnel yapı olarak ele alır. Paradigmasını Durkheim’in “İntihar” çalışmasında sağladığı, Saussure’cü dilbilim ve Lévi Strauss’çu yapısalcılığın sunduğu nesnelci ya da yapısalcı bakış açısıdır. Pratiği, ancak olumsuz olarak, çözümlemeyi yapanın inşa ettiği modelin basit bir icrası olarak anlayabilen nesnelcilik, nihayetinde, eyleycilerin zihnine kendi pratiklerinin (skolastik) bir bakış açısını yansıtır. Böylece bu bakış açısı, kavradığını öne sürdüğü gerçekliğin bir kısmını, tam da bu gerçekliği kavramaya çalışırken tahrip eder (Bourdieu&Wacquant, 2014, s.17).

Bir sosyoloji, bu indirgemeci tuzağa düşmekten kaçınmak için, eyleycilerin görme biçiminin ve yorumlarının, toplumsal dünyanın eksiksiz gerçekliğinin vazgeçilmez bir bileşeni olduğunu kabul etmek zorundadır. Toplumun nesnel bir yapısı vardır. Fakat, Schopenhauer’in ünlü ifadesiyle “tasarım ve irade”den de oluştuğu bir o kadar doğrudur. Bireylerin pratik bir dünya bilgisi vardır ve bunu sıradan etkinliklerde kullanırlar. Öznelci ya da “inşa edici” bakış açısı, bu ikinci düzey nesnellığe bağlıdır. Yapısalcı nesnelciliğin tersine, bu öznelci bakış, toplumsal gerçekliğin, “gündelik hayatın örgütlü pratikleri” (Garfinkel) yoluyla toplumsal dünyalarını sürekli olarak inşa eden ehil toplumsal aktörlerin “olumsal ve sürekli yaratısı” olduğunu öne sürer. Fenomenolojik bakış, eyleyciye ve bireylerin, Schutz’ün deyişiyle “yaşam dünyası”nı anlamla donatmalarını sağlayan “toplumsal olarak onaylanmış tipleştirme ve bağlantılar sistemi”ne esas rolü verir. Ancak, Bourdieu’ye göre, toplumsal hayatın bu tür fenomenolojisi iki temel kusur taşır. Öncelikle, toplumsal yapıların salt bireysel eylemlere indirgenmesi toplumu tam olarak açıklayamaz. İkinci olarak, toplumsal eylemin inşasında kategorileri eylemcilerin inşa etmediği gerçeğidir.

Toplumun bütünlüklü bilimi, hem eyleyicileri “tatile” çıkararak mekanik yapısalcılıktan, hem de bireycilikten kurtulmalıdır. Nesnelcilik ve öznelcilik, yapısal zorunluluk ile bireysel eylem sahte çatışkılar oluşturur (Bourdieu&Wacquant, 2014, s.18-20).

Bourdieu’ye göre, sosyoloji, tarih ve antropoloji, nesnelcilik ve öznelcilik ya da fizikselcilik ve psikolojizm (fenomenolojik, semiyolojik vb.) arasında, görünüşte uzlaşmaz iki perspektif arasında salınır. Toplumsal bilim, bir yandan, Durkheimci eski özdeyişe göre “toplumsal olguları şeyler gibi ele alabilir” ve böylece bu olguların toplumsal varoluşta bilme –ya da bilmeme- nesnelere olmaları olgusuna borçlu oldukları her şeyi bir yana bırakır. Diğer yandan, toplumsal dünyayı faillerin yaptığı temsillere indirgeyebilir, bu durumda, toplumsal bilimin görevi, toplumsal öznelin yarattığı “muhasabelerin muhasabesini” meydana getirmekten ibaret olur. Bu çerçevede, nesnelci fizikselcilik, genellikle, sınıflandırmaları “işlemsel” parçalamalar olarak ya da “nesnel” kesik veya süreksizliklerin mekanik bir kaydı olarak görme şeklindeki pozitivist eğilimle birleşir. Öznelci görüşün en katışıksız ifadeleri ise Schutz’te ve etnometodologlarda görülür. Schutz’a göre, “sosyal bilimcinin” gözlem alanı olan toplumsal gerçeklik, yaşayan, eyleyen ve düşünen insanlar için özgül bir anlam ve akla yatkınlık yapısına sahiptir. Ortak duyunun bir dizi yapıyla, gündelik yaşamlarının gerçeği olarak az çok kavradıkları bir dünyayı önceden seçmişler ve önceden yorumlamışlardır. Davranışlarını, motive ederek belirleyen şey bu düşünce nesnelidir. Bu toplumsal gerçeği kavrayabilmek için sosyal bilimcinin inşa ettiği düşünce nesnelere, toplumsal dünyalarında gündelik yaşamlarını yaşayan insanların ortak duyu düşüncesiyle inşa ettiği düşünce nesnelere dayanmalıdır. Böylece, toplumsal bilimlerin inşaları, deyim yerindeyse, ikinci dereceden inşalardır, yani toplumsal sahnede faillerin yaptığı “inşaların inşası”dır. Bu bağlamda, bir yandan, sosyoloğun, faillerin öznel temsillerini bir yana bırakarak, nesnelci momentte inşa ettiği nesnel yapılar öznel temsillerin temelidir ve etkileşimleri etkileyen yapısal kısıtlamaları oluştururlar; diğer yandan, bu yapıları dönüştürmeyi ya da muhafaza etmeyi hedefleyen, bireysel ya da kolektif, gündelik mücadeleler özellikle açıklanmak isteniyorsa bu temsiller de unutulmamalıdır. Bunun anlamı, nesnelci ve öznelci iki momentin diyalektik bir ilişki içinde olduğudur (Bourdieu, 2012, s.350-352).

Bu çerçevede Gouldner’e göre, bir bilim insanının sosyal gerçeklikle ilgili kendi görüşü hakkındaki düşmanca bilgiyi kabul ve uygulama yeteneği ve onun bunu bilme çabaları, genellikle onun “tarafsızlığı” olarak söylenen şeyin parçasıdır. Düşünümsel sosyolojinin nihai amacı, sosyoloğun kendi farkındalığını, kim olduğunu, hangi belirli toplumda ve hangi zamanda olduğunu, bir sosyolog olarak çalışmasını, sosyal rolünü ve kişisel pratiğini derinleştirmektir. Bir düşünümsel sosyoloji, yalnızca sosyoloji dünyası hakkındaki geçerli-güvenilir bilgi parçalarını, yalnızca bir yöntemi ya da onu edinmek için bir dizi teknik beceriyi gerektirmemektedir. Bu aynı zamanda kendisini çalışmanın her aşamasında ifade eden farkındalığın değerine ve sosyoloğun kendisini düşmanca bilgiye de açık olmasını sağlayacak yardımcı becerilere ya da düzenlemelere sürekli bir bağlılık gerektirmektedir. Gouldner’e göre, geleneksel pozitivism benliğin tehlikeli olmasını varsaymaktadır ve bilgi sistem ile temasta kalmaya devam ettiği sürece onun asıl etkisi önyargılı olmak ve çarpıtmaktır. Dolayısıyla bilgi sistemini savunmanın yolu, bilim insanının benliğinden bir mesafe yaratarak ve incelenen nesnelere kişi dışı kopukluğunu vurgulayarak soyutlamaktır. Ancak, düşünümsel sosyoloji bakış açısıyla benliğin bilgi sistemlerinden soyutlanabileceği varsayımı sadece bir efsanedir. Benliğin bilgi sistemini yalnızca bozucu bir şekilde etkilediği varsayımı tek yanlıdır; benliğin aynı zamanda hem araştırmacıyı zenginleştiren geçerli bir içgörü ve hem de onu güçlendiren güdülendirmenin bir kaynağı olabileceğini görememektedir. Bir düşünümsel sosyoloji, bu nedenle benliğin belirli bilgileri düşmanca olarak görme, bilgiyi reddetme, görmezden gelme ya da düşmanca olan bilgileri gizleme için kullanılan kapasitesini derinleştirmeye ve bu düşmanca bilgileri kabul etme ve kullanma kapasitesini güçlendirmeye bakmaktadır. Yani, düşünümsel sosyolojinin aradığı şey, bir soyutlanma değil ancak sosyoloğun dönüşümü ve dolayısıyla bu dünyadaki deneyimidir (Gouldner, 2015, s.646-647).

Gouldner, pozitivist paradigmanın önerdiği yöntemsel ikiliğin “özne” ve “nesne” arasındaki ayırmadan hareketle, sosyoloğun araştırdığı dünyadan bağımsız olmasını dikte ettiğini ifade etmektedir. Pozitivism, sosyoloğun, “dostça yakınlık” kurmanın tehlikeleri konusunda uyarılmakta, sosyoloğun kendi “öznesi” ile bağlantısını öncelikli olarak bilgi sistemi üzerindeki kirletici etki olarak görmektedir. Bir korku üzerine temellenen yöntemsel ikilik, sosyoloğun, bencillik veya etik öfkeden, tutkularından ve çıkarlarından kaynaklanan nefret, acıma, kızgınlık gibi duygulardan kurtarmaya çalışmakta ve bunu da kansız ve cisimleşmemiş bir zihnin en iyi şekilde çalışacağı varsayımına dayandırmaktadır. Duygunun, zekânın kan düşmanı olduğunu, hissetmeyen ve duygusal olmayan bir bilen kişi olabileceğini varsaymaktadır.

Yöntemsel ikilik, sosyal dünyaların sosyoloğun bilişsel bağlantıları ve onun diğer ilgileri tarafından kavramsal olarak oluşturulan şeyler yerine sosyal dünyaların sosyoloğun çalışmasında yalnızca “yansıtılmış olan” bir efsane temelinde yer almaktadır. Yöntemsel ikilik uygulayıcısı, genel olarak kendi amacının, sosyal dünyaları kendi “doğal”, kirlenmemiş halleriyle araştırmak olduğunu düşünmektedir. Aslında, fotoğrafçı gibi o “Bana aldırma. Doğal olun. Sanki ben burada yokmuşum gibi davranın” demektir (Gouldner, 2015, s. 648-649).

Ancak pozitivistin gözden kaçırdığı şey, inceleme altındaki grubun sosyoloğa gösterdiği tepkinin, başka bir uyarana karşı gösterilen tepkideki gibi “gerçek” bir karakterin gerçek halini ortaya koymasındadır. Ayrıca, bundan başka sosyoloğun gruba karşı gösterdiği kendi tepkisinin, başka herhangi birisi için olduğu kadar sosyal bilim açısından da ilişkili ve önemli bir davranış biçimi olmasıdır. Araştırmaların “kirlenilebileceği” nosyonu, kirlenmemiş araştırmaların olduğunu da varsaymaktadır. Ancak, düşünümsel sosyoloji açısından bütün araştırmalar “kirlenmiştir”. Çünkü hepsi de sınırlı bakış açılarıyla yürütülmektedir ve bütün hepsi her iki tarafı etkileyebilecek ilişkileri kapsamaktadır. Yöntemsel ikilik, sosyoloğun Tanrı benzeri görünmezliğinin bir fantezisini içermektedir. Bunun tersine bir düşünümsel sosyolojinin yöntemsel tekçiliği, sosyologların gerçekten yalnızca ölümlüler olduğuna ve onların kaçınılmaz bir şekilde onları tanıma sürecinde planlanan ya da beklenmeyen şekillerde başkalarını değiştirdiğine veya onlar tarafından değiştirildiğine, tanınmanın ve değişimin ayırt edilebilir ama ayrılamaz süreçler olduğuna inanmaktadır. Kendisini, dünyadaki kendi yerini, kendisindeki ve toplumdaki tabi olduğu güçleri bilmeden başkalarını anlayamaz. Düşünümsel sosyoloji, herhangi bir sosyal sistemin sosyoloğun özerkliğini sınırlamak için onu statükonun bir ideoloğuna ve politika savunucusuna ya da sistemin çıkarları adına araçsal olarak görev yapan bir teknisyene dönüştürmek yönündeki durumunu kabul etmektedir. Bu bağlamda, düşünümsel sosyoloji, temel bir çelişkinin farkındalığı üzerinde yatmaktadır: Bu, sosyolojinin kurumsal gelişimi için en büyük kaynakları sağlayanların, onun bilgi anlayışını en çok saptıranlar olmasıdır. Düşünümsel sosyoloji, seçkinlerin ve kurumların sosyolojiye sağladıkları destek karşılığında bir şeyler istediklerini kabul etmekte, diğer yandan sosyolojinin gelişmesinin, belirli yönlerde gelişmeye izin veren ama eş zamanlı olarak diğer biçimlerde sınırlayan ve karakterini çarpıtan sosyal bir desteğe dayandığını teslim etmektedir. Kısacası her sosyal sistem, doğumuna neden olduğu sosyolojinin felç olmasında kararlı davranmaktadır. Bu çelişkiyi kabul etmeyen ve kendi hâkim kurumlarının ve seçkinlerinin onun için temel tehlike oluşunu somut bir şekilde anlamayan bir sosyoloji tarafından yapılan “tarafsızlık” iddiası, sistemin sosyoloji üzerindeki hâkimiyetinin örtük bir onayıdır. Bu, onun gururla bağlılık sözü verdiği o tarafsızlığa ulaşamamanın bir kanıtı olmaktadır (Gouldner, 2015, s. 649-652).

Bourdieu’ye göre, düşünümsellik ilkesi, sosyal bilimcinin araştırma nesnesiyle kendisi arasında kurduğu ilişkiyi nesneleştirerek, kendi toplumsallığının bilimsel faaliyetine olan muhtemel etkisini kontrol etme çabasını ifade eder. Bourdieu bu süreci “katılımcı nesneleştirme” olarak adlandırmış ve sosyal bilimcinin kendi toplumsallığından gelen ön kabullerin ve temsillerin farkında olmasını, bilimselliğin olmazsa olmaz şartlarından saymıştır. Bu, sosyal bilimcinin geleneksel yaklaşımda olduğu gibi, kendini nötr bir konuma sokmaya çalışması değil; kendi toplumsal konumuyla araştırma nesnesi arasında kurulması muhtemel pratik ilişkiyi itiraf ederek aşmaya çalışmasıdır. Sosyolog, hangi saikle ve ne amaçla bir toplumsal olguyu araştırma konusu ettiğini fark edebildiği ve yöntemsel araçlarını muhasebeye çekebildiği oranda sıradan bir birey olmaktan çıkar ve sıradan bireylerin yoksun olduğu düşünümselliği kazanabilir (Koytak, 2012, s.93).

Gouldner’e göre, çalışma etiği olarak düşünümsel sosyoloji; yerleşik kurumlar, profesyonel örgütler, üniversite soyluları ve kültürel olarak rutinleştirilmiş roller tarafından uyulması talep edilen uyuma karşı çıkan bireysel bilim insanının yaratıcı potansiyelini onaylamakta, herhangi bir profesyonel rolün standart hale gelmesi ve kendini beğenmişçesine kendi kendine tatmin olma akınına uğrama yönündeki doğal eğilime karşı çıkmaktadır. Düşünümsel sosyoloji, profesyonellerin mütevazı ve düzenli ödülleri olan kesin konuları, daha yüksek riskler taşıyan konulara göre tercih etmesini reddetmekte, entelektüel risk alma kapasitesi bulunan ve bir fikir adına kariyerlerini ortaya koyabilen insanları tercih etmektedir (Gouldner, 2015, s.658-659).

Gerek Bourdieu gerekse Gouldner’in düşünümsel sosyoloji ve sosyolojinin sosyoloji analizlerinde vurguladıkları sosyolojinin kendini sorgulaması, öz eleştirel bakış ile yöntemini, paradigmasını ve analizini sorgulaması, sosyologların toplumsal ve kültürel bağlamından soyutlanamaması, özerklik ve tarafsızlık sorunsalları aslında sosyolojinin bilimsel geleneğini kurma sürecinde inşa edilen ve tartışılan konulardır. Sosyolojinin neliği ve sosyologların kimliğini sorgulaması sosyolojinin sosyolojisinin temel konusudur. Bu

durum sosyolojide kullanılan yaklaşımların da sorgulanmasını içerir. Sosyolojide gelişen üç temel yaklaşım diyalektik akışkanlık içinde inşa edilmektedir.

3. METODOLOJİK BÜTÜNCÜLÜK VE BİREYCİLİKTEN İLİŞKİSELLİĞE DİYALEKTİK AKIŞKANLIK

Meta teori bağlamında sosyolojide teori ve yaklaşımların diyalektik gelişmesi üç bakış açısı ve sınıflama ile kategorize edilmektedir: (1) Metodolojik bütüncülük, (2) Metodolojik bireycilik, (3) Metodolojik ilişkisellik (Ritzer & Stepnisky, 2014, s.691).

Sosyoloji disiplininin tarihi boyunca, sosyologlar çalışmalarını birbirinden farklı çeşitli nesnelere birine ya da diğerine odaklanarak tanımlamışlardır. Bu çerçevede, klasik gelenek bize toplumsal olguları, toplumsal davranışı, toplumsal sınıfları ve toplumsal formları vermiştir; geçmiş yüzyıl ise semboller, sistemleri, çıkar gruplarını, kurumlarını, etno-metotları, pratikleri, kimlikleri, işaretleri, söylemleri vb. diğer pek çok şeyi bu listeye eklemiştir. Bu farklı analiz nesnelere her biri sosyolojide işlevselcilik, çatışma teorisi, etkileşimcilik, etnometodoloji, eleştirel teori, feminizm, kültürel sosyoloji vb. gibi farklı bir projeyi tanımlamaya yardımcı olmuştur (Powell & Dépelteau, 2015, s.15). Bu bağlamda, sosyal düşünce tarihinde belki 2000 yıldır tartışılan toplumun nasıl açıklandığı sorunsalında iki kamptan söz etmek mümkündür. Bir tarafta, toplumu bireyler toplamı ya da bileşimi olarak gören ve sosyal fenomenleri bireylerle ve onların nitelikleri ile aralarındaki etkileşimle açıklamaya çalışan “bireyci toplum teorileri”; diğer tarafta ise toplumu düzenli bir bütün ya da bütünsel bir kendilik olarak gören ve temel açıklayıcı gücü sosyal fenomenlere atfederek, bu özsel atıf olmaksızın bireylerin eylemlerinin açıklanamayacağını savunan “bütüncül toplum teorileri” bulunmaktadır (Öğütte, 2013, s.11).

Metodolojik bütüncülük, sosyoloji teorileri tarihinde yapı/ toplum/ makro bağlamda toplumu analiz eden yaklaşımları içerir. Bu çerçevede, Comte, Durkheim, Weber, Marx gibi klasik sosyologlardan başlayarak yapısal işlevselcilik, çatışma yaklaşımları gibi çağdaş sosyoloji teorilerine kadar uzanan bir çizgide metodolojik bütüncülük temsil edilir. Özellikle “bir sosyal olayın nedeni bir başka sosyal olaydır” önermesine dayanan ve Durkheim’in formüle ettiği “sosyolojizm” ve “sosyolojik determinizm” metodolojik bütüncülük yaklaşımının ana gövdesini oluşturur.

Yapı (makro) ve fail (mikro) ikileminde, Emile Durkheim, Talcott Parsons ya da Louis Althusser gibi akademisyenlere dayanan kültürelciler ve yapısalcılar bireysel davranışları sadece toplumsal kurumların, sistemlerin ya da yapıların çıktıkları olarak tasavvur ederler (Tsekeris, 2015, s.148).

Mills, sosyolojide “Grand Teori” olarak adlandırılan ve Parsons tarafından temsil edilen makro yaklaşımları, tıpkı soyutlanmış deneyimcileri eleştirdiği gibi eleştirmektedir. Mills, Grand Teoride, çok yüksek bir genellemeye dayalı bir düşünce sistemi kurulduğunu ve düşünürlerinin mantıksal bir yapı içerisinde gözlem düzeyine inemediğini belirtmektedir. Hepsisi de büyük teorici oldukları için, bu üst genelleme düzeyini bırakıp da yaşadıkları tarihsel ve yapısal içeriklerle ilgili sorunlar üzerine eğilememektedirler. Gerçekliği olan, yaşanan sorunlara karşı gösterdikleri bu ilgisizlikleri, sonunda, yazdıklarının gerçeklikten uzak düşmesine yol açmaktadır. Bir başka sonuç da, yapmacıklı ve sonu gelmez bir şekilde, konuyu anlamamızı kolaylaştıracak ya da konuya anlamlılık kazandıracak nitelikte olmayan ayrıntılar, ayrışmalar üzerinde uzun uzadıya durmaları olmaktadır. Bu durum, insan davranışları ve toplum hakkında açık seçik konuşamamalarından da anlaşılmaktadır (Mills, 2000, s. 62-63). Gouldner de, Parsons’un sosyal sistem eserini eleştirmiştir. Entelektüel olarak bulanık ve belirsiz tarzına rağmen Parsons’un çalışmasının kabulü ve yayılması, Parsons’un Harvard üniversitesinde olmasından kaynaklanmaktadır. Yaygın olarak üniversitenin ulusal ünü ne kadar büyükse onunla bağlantılı olanların saygınlığı da o ölçüde yüksek olmaktadır. Yalnızca Harvard’dan olmakla bir kişi, önemli miktarda “hak edilmemiş bir saygınlık” elde etmektedir (Gouldner, 2015, s. 272-274). Mills’e göre, Parsons’un “Sosyal Sistem” eserinde savunulduğu gibi “Grand Teori”nin yüzde 50 “laf kalabalığı”; yüzde 40 ünlü bir toplumbilim kitabı; yüzde 10 oranında da, belki Parsons’un da kabul edeceği gibi, okuyucunun kendi takdirine kalmış bir durumdur. Ancak, Mills’e göre bu yüzde 10 oranın çok bulanık bir görünüm içinde de olsa “Sosyal Sistem” eserinin ideolojik bir eser olduğudur (Mills, 2000, s.86). Mills, *Sosyolojik Muhayyele* adlı eserinde, Grand Teori dışında soyutlanmış deneyimciliği de eleştirmiştir. Kamuoyu ve kitle iletişim araştırmalarında yoğun olarak kullanılan ve seçilmiş bir örnekleme uygulanan anket veya mülakatların istatistiksel sonuçlarından araştırma yapılmasının da eksikliklerini irdelemektedir (Mills, 2000, s. 87-129). Mills, sosyolojik muhayyilede tarih ve biyografinin araştırılması gerektiğini savunur.

Sosyolojinin doğuşundan itibaren toplumu, yapıyı ve makro sistemi analiz eden ve önceleyen metodolojik bütünsellik yaklaşımına karşı, metodolojik bireycilik yaklaşımı gelişmiştir. Ancak, bütün bireyci teoriler metodolojik bireyci olarak tanımlanamaz. Bu bağlamda pozitivist paradigma bağlamında “açıklama” temelli teoriler “metodolojik bireyci” olarak tanımlanırken, hermeneutik paradigma bağlamında “anlama” temelli teoriler “yorumlayıcı bireyci” olarak sınıflandırılabilir. Bu çerçevede, sembolik etkileşimcilik, fenomenolojik sosyoloji ve etnometodoloji gibi çağdaş akımlar “yorumlayıcı bireycilik” olarak kabul edilmelidir. Metodolojik bireyciliğin kaynağı pozitivist paradigmaya bağlı mikro-iktisat ekolleri ya da neo-klasik iktisat teorilerinde temsil bulmaktadır. Hermeneutik paradigmanın temsilcisi sayılan Max Weber’in konumu, hem açıklama hem de anlamının kullanılmasını önermesi açısından pozitivism ve hermeneutik paradigmanın bir sentezini içermektedir (Öğüt, 2013, s. 11-13).

Bireyci metodolojilere göre, birey aktör, sosyal teoride temel analiz birimidir. Dolayısıyla Gemeinschaft’ın yani cemaatin değil de Gessellschaft’ın yani cemiyetin metodolojisidir. Gessellschaft’ın temel analiz birimi olan “birey”in modern-kapitalist tarihsel ve teorik inşasında bizzat iktisadi yaşam ve buna mukabil iktisat teorisi başat bir rol oynamaktadır. Araçsal rasyonalitesi üzerinden tanımlanan bu “birey”, kültürel çerçevesi açısından sosyolojik bireyciliği, epistemolojisi açısından ise metodolojik bireyciliği beraberinde getirmiştir. Aynı sürecin sosyal bilimlere yansımaları, iktisat teorilerinin tüm diğer sosyal bilimlerde hâkimiyet kurma süreciyle kendini göstermiştir. Sosyal bilimsel bir ilke olarak metodolojik bireycilik, mikro-iktisadın matematik dilini temel alarak iktisattaki diğer ekolleri marjinalleştirip bizzat iktisat biliminin kendisi haline gelmesi (yani ortodoklaşması) ve kendi modelini komşu disiplinlere (sosyoloji, siyaset bilimi vs.) ihraç etmesi sonucu gündeme gelmiş ve bu proje içerisindeki rolünü bugüne kadar da muhafaza etmiştir. İlgili literatürde “metodolojik emperyalizm” ya da “sömürgeleştirme” olarak adlandırılan bu yönelim, mikro-iktisadın temel metodolojik ilkelerini başta sosyoloji olmak üzere tüm sosyal bilimlere egemen kılma niyetine işaret eder. İnsan davranışına iktisadi yaklaşımı benimseyen iktisat teorisi ve diğer sosyal bilimlerde, üç ilkeye dayanma eğilimindedirler:

- Metodolojik bireycilik ilkesi: Tüm sosyal fenomenler –sosyal yapı ve sosyal değişim de dahil- ilke olarak, yalnızca bireylere, onları davranışlarına atıfta bulunan açıklamalar vasıtasıyla açıklanabilirler.
- Rasyonalite ilkesi: Bireyler, inançları verili kabul edildiğinde, arzularını en iyi şekilde gerçekleştiren eylemlerde bulunmayı seçerler.
- Öz-çıkarcılık ilkesi: Bireylerin arzuları, değişmez bir biçimde öz-çıkarcılıktan temellenir ve bu özellikle maddi öz-çıkarcılık olarak düşünülür.

Bu ilkeler arasında metodolojik bireycilik kurucu bir rol üstlenir. Bireylerin karar ve hesaplarına başvurulmadan hiçbir iktisadi eylemin anlaşılamayacağı şeklindeki temel metodolojik bireyci önerme iktisadın konusunun belirlenmesinde temeldir. Bireyin her türlü iktisadi akılcılığın ve normatifliğin somut kaynağı olarak kavranması için bu önerme olmazsa olmaz bir koşuldur (Öğüt, 2013, s.14-15).

Metodolojik bireyciliğin eleştirisini yapan Öğüt’ye göre, Weber, Alman tarihselci okulu ile neo-klasik iktisat okulu arasındaki; Popper, empirist-ontolojik bir kavrayışta sentezini bulmuş rasyonalist bir (sosyal) bilim felsefesi ile yine neo-klasik iktisat okulu arasındaki; Elster ise neo-klasik iktisadın tanımladığı sosyal aktörün sosyal bilimlere genellenmesi demek olan rasyonel seçim teorisi ile Marksizm arasındaki kesişimlerde vücut bulmuş figürlerdir: Bu üç figür sosyal bilimlerdeki temel hatlar olarak tanımlanabilecek hermeneutik, empirist-pozitivist ve Marksist geleneklerin bireyci metodolojik ilkesiyle ilişkisi bağlamında önem taşır (Öğüt, 2013, s. 18-19). Max Weber, Karl Popper ve Raymond Boudon gibi akademisyenlerden ilham alan metodolojik bireyciler ve rasyonel seçim teorisyenleri genellikle yapı (makro) ve fail (mikro) ikilemini; yapıyı iradeci bir toplum imgesi, bireysel davranışlarının bir tekrarı ya da birikmiş etkisi olarak tanımlayarak ele alırlar (Tsekeris, 2015, s.148) Metodolojik bireycilik, Comtecu pozitivist sosyolojinin sosyolojizmine ve Alman tarihselciliğinin bireycilik-karşıtı reddiyesine yönelik bireyci bir karşı-reddiye olarak ortaya çıkmıştır (Öğüt, 2013, s.32).

Metodolojik bağlamda metodolojik bireycilikte, sosyal bilimlerin verileri, doğrudan gözlemleyebileceğimiz bireyler ve onların zihin durumları olmalıdır. Dolayısıyla araştırmaya buradan, yani sözgelimi bireyleri eyleme yönelten kavramlardan ya da duygulardan başlanmalı ve verili bütünlükler (yani sosyal fenomenler) tanımlanmak isteniyorsa bu unsurlara dayanan modeller inşa edilmeli, yok eğer açıklanmak isteniyorsa bu unsurlardan temellendirilen (ve bazı metodolojik bireycilere göre, psikolojik) yasa ya da mekanizmalara gidilmelidir (Öğüt, 2013, s.44).

Metodolojik bireycilik ile metodolojik bütüncülük (kolektivizm), aynı madalyonun iki yüzü gibi görünmektedir. İndirgemeci olmayan klasik metodolojik bireycilik kişileri “rasyonalite kukllarına” çevirirken, metodolojik bütüncülük ise kişileri aşırı sosyalleştirerek “norm kukllarına” dönüştürmektedir (Öğüt, 2013, s.397). Günümüzde sosyologların karşılaştıkları asıl sorun “maddi olan ideal olana karşı”, “yapı faile karşı”, “birey topluma karşı” veya dikkat çekilen diğer ikilikler değildir; asıl sorun, bu tözcülük ve ilişkisellik arasındaki seçimdir (Emirbayer, 2012, s.26).

Bu bağlamda, sosyoloji teorileri tarihinde fail /yapı, mikro /makro ayrılaşması ve analizlerinden sonra her iki analizi birleştiren *Metodolojik İlişkisellik*, diyalektik imgelemde sentez yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. İlişkisel sosyoloji olarak ifade edilen yeni yaklaşım, toplumsal hayatı toplumsal ilişkileri inceleyerek araştırır. Sosyal teoride ilişkisellik fikirler en azından Georg Wilhelm Friedrich Hegel’e kadar uzanır ve Karl Marx, Georg Simmel, Ernst Cassirer, Norbert Elias, Pierre Bourdieu, Michel Foucault, Seyla Benhabib, Bruno Latour ve Nancy Chodorow gibi çığır açan teorisyenlerin eserlerinde rol oynar. İlişkisel sosyoloji Mustafa Emirbayer’in “İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto” adlı makalesiyle 1997’de şekillenmiştir (Powel & Dépelteau, 2015, s.16). Tözcü sosyolojinin dünyayı tek-boyutlu okuyan, ondan da kötüsü bireysel farklılıkları özlere bağlayıp, ayrımcı pratiklerin metodolojik zeminini tesis eden habis bakışına karşıt olarak ilişkiselleşenler, uyumun yanında ihtilafların, bilincin yanında bilinçdışının, politik rezonanstan muaf farklılık kavramının yanındaysa genelleştirici tahakkümün tezahürlerini okumak konusunda daha isteklidir. 1997’de Emirbayer’in sosyologları ilişkisellik düşünüp araştırmaya davet ettiği manifestosundan beri son dönemde, sosyal bilimlerde ilişkiselleşen program monoblok bir biçimde değil, çoğul araştırma programlarıyla ağırlığını koymaya devam etmektedir. Bu çerçevede, “sosyal ağ analizi” araştırma programı inanılmaz ivme kazandı. Charles Tilly’nin “ilişkisel realist” (veya, “çekişmeciler siyaset araştırmaları”) programı sadece ABD’de değil dünyanın geri kalanında da sosyal bilim çalışmalarının gündemine girmiştir. “Eleştirel realizm”, Margaret Archer’in çalışmalarıyla, salt bir bilim felsefesi olmaktan çıkıp sosyolojik araştırma programını üretebilen mecra haline gelmiştir. Ayrıca, bu son dönem Pierre Bourdieu’nun sosyolojik mirasının sürdürüldüğü bir dönemdir. Dolayısıyla, ilişkiselleşenlik, sosyal bilimlerde en yeni ve en güçlü paradigma olarak ele alınmaktadır (Çeğin&Göker, 2015, s. 14-15).

İlişkiselleşen projede yer alanlar, çalışmalarını sosyal bilimlerdeki hem bütüncül hem de bireyci düşünüşün karşısında konumlandırmışlardır. Bu çerçevede, Durkheim’in, toplumsal olguları tarihin belli bir anında var olan ve bireylerden ayrı bir gerçekliğe sahip gerçek “şeyler” olarak tanımladığı “tözcü” yaklaşımlar yerine; ilişkiselleşen sosyologlar toplumsal olguları ayrı bir gerçeklik düzeyinde değil, bireylerin hayatına içkin bir şekilde faaliyet gösteren etkiye ve etkileşim cereyanlarının teşkil ettiği süreçler olarak düşünürler. Bilhassa toplumun birey olarak insanlar üzerindeki kısıtlayıcı etkilerini “yapı”, bireylerin kendi davranışlarını özgürce belirleme yetenekleri de “faillik” olarak adlandırılırsa, sosyologların iki ucu keskin bıçakla karşılaştığı ifade edilebilir. Bu anlamda, bireysel davranış yapının ürünü olarak tanımlayabilmek keşfedilince, insanların farkında olma, derinlemesine düşünme ve tercihler yapma yeteneği, düşünsel açıdan, bir kez daha yadsınır; diğer yandan bireysel faillığe ne kadar etki alanı tanırsa, sosyoloji adı verilen açıklama tarzına o kadar az alan bırakmış olunur. İlişkisel sosyologlar, birey-toplum ikiliğini ve onunla birlikte gelen yapı-fail ikiliğini hem bireyleri hem de bireylerin iştirak ettikleri (topluluklar, kurumlar, toplumsal sistemler gibi) daha büyük oluşumları aynı gerçeklik düzeyine, ilişkiselleşen bir düzeye ait olarak kavramsallaştırarak aşmaya çalışmışlardır. Toplumsal oluşumlar (yapılar, sistemler, söylemler vb.) birbirine bağımlı insanlar arasındaki ilişkilerden başka bir şey değildir. İnsanın bireysel davranış her zaman ve her yerde ilişkiler içinde ve ilişkiler aracılığıyla gerçekleşen bir eylemdir (Powel & Dépelteau, 2015, s.16-18). İlişkisel yaklaşım, sosyal gerçekliğin anlaşılması açısından yapı ve faillik süreçlerinin daha dinamik bir model içinde yeniden düşünülmesini önermektedir. Böylece sosyal değişimi, pratiklerimizi ve onu hem olanaklı kılan hem de kısıtlayan toplumsal yapıları, deyim yerindeyse araya / aradan bakarak muhakeme etmemizi sağlamaktadır: Sosyal şeylerin (ister birey, ister grup, toplum, sosyal hareket olsunlar) tözlere sahip olmadıkları; bakışı şeyler arasında olup bitenlere, şeylerin birbiriyle nasıl ilişki kurduklarına, bağlantıları karmaşıklıkla nasıl ilişkileri tarafından kısıtlandıklarına yönelmekle ilgili; meta-teorik anlamda “yeni” olmayan, ama bir nevi “yeniden-işlemselleştirilen” bir perspektifi içermektedir (Çeğin&Göker, 2015, s. 14).

Bourdieu, metodolojik ilişkiselleşenlik bağlamında, yapının ya da eyleyicinin, sistemin ya da aktörün, kolektifin ya da bireysel in ontolojik önceliğini öne süren tüm metodolojik tekçilik biçimlerinin karşısında ilişkiselleşenliğin önceliğini savunur. Bourdieu’ya göre, bu tür düalist alternatifler, sağduyuya dayalı toplumsal gerçeklik algısını yansıtır ve sosyolojinin bundan kurtulması gerekir. Bu algı, kullandığımız dilde

kayıtlıdır; bu dil ilişkilerden çok şeyleri, süreçlerden çok durumları ifade etmeye müsaittir. İlişkileri değil tözü öne çıkararak bu dil eğilimi, sosyologların, diğer toplumsal dünya temsili uzmanlarıyla, özellikle de sıradan düşünceye bağlı siyasetçilerle ve medya insanlarıyla birlikte karşı karşıya kaldıkları sürekli rekabet nedeniyle de pekişmektedir. Birey ile toplum arasındaki karşıtlık ve bunun ilke olarak bireycilik ve yapısalılık arasındaki çatışmaya tercüme edilmesi, sosyolojiyi rahatsız eden doxa önermelerden biridir. Çünkü sürekli olarak toplumsal ve siyasal karşıtlıkları harekete geçirir. Sosyal bilim, bu iki kutup arasında seçim yapmak zorunda değildir. Çünkü toplumsal gerçeklik –yani hem yapı hem habitus, hem de ikisinin kesişimi olan tarih- ilişkilerden oluşur. Bourdieu, metodolojik bireycilik ve bütüncülüğe hak vermediği gibi, bunların “metodolojik durumsalcılık” içinde sözüm ona aşılmasına da hak vermez. Bourdieu’nün sosyolojik görüşünü oluşturan ilişkisel bakış açısı bir yenilik değildir. Durkheim ve Marx’a kadar uzanan, Piaget, Jakobson, Lévi-Strauss ve Braduel’in çalışmalarıyla olgunluğa erişmiş çok biçimli yapısalcı bir geleneğin bütünlüğü parçasıdır. Bourdieu, Descartesçı ontolojinin düalizmlerini –beden ile zihin, anlama ile duyarlılık, özne ile nesne- reddeder (Bourdieu&Wacquant, 2014, s.24-29).

Bourdieu’nün, düşünümsel sosyoloji bağlamında analizlerinde kullandığı “alan, habitus, doxa ve illüzyon” kavramları metodolojik ilişkisellik açısından önem taşımaktadır. Bourdieu’nün tahakküm analizlerinde kullandığı yöntem, “alan” kuramıdır. Buna göre, yapılandırılmış konumlardan oluşan bir toplumsal alan (siyaset alanı, eğitim alanı, kültür alanı, edebiyat alanı veya daha lokal olarak konut sektörü alanı, akademisyenler alanı gibi), farklı konumlanmalar arasındaki mücadeleye sahne olur. Her fail, farklı hacim ve türde sermayeyle alanda bir konum sahibidir ve faillerin alan içindeki hareketleri, ellerindeki sermaye türlerini (ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel) habitus’ları uyarınca yeri geldiğinde kullanabilmelerine bağlıdır. Her alanın kendine has bir çıkarı, işleyiş tarzı ve gerektirdiği habitus’u vardır. Yine, her alanın hükmedenleri ve hükmedilenleri vardır. Bir alanın yapısı, onu oluşturan sermaye sahibi faillerin konumları arasındaki güç ilişkilerince belirlenmektedir. Alanın içindeki faillerin ne yapıp ne yapamayacağını, o alan içindeki nesnel ilişki yapısı sınırlamaktadır. Kısaca bir alan, faillerin farklı sermaye türlerini alana özgü bir çıkar uğruna yeniden üreterek, hakim konuma ulaşmak için verdiği mücadelenin alanıdır. Bu noktada Bourdieu, habitus’u alanda işler hale getiren ve böylelikle toplumsal eylemleri başlatanın, alanın kurallarına duyulan sabit inanç anlamındaki “doxa” olduğunu belirtir. Doxa, katılımcıya, alana ait olma duygusu veren ve alanın işleyiş tarzını doğal gösteren ön kabullerdir. Verili toplumsal tahakküm düzenini, faillerin pratik duyuları ve bedenleri için normalleştiren, meşrulaştıran ve doğalmış gibi gösteren doxa’dır. Bununla birlikte “illusio”, alanın vaat ettiği çıkarın amaçlanmaya değer olduğu ve tartışılmaması gerektiği yönündeki yanıltıcı oyun duygusu olarak doxa’yı tamamlar ve katılımcı faillerin habitus’unu tetikler. Habitus, doxa ve illusio arasındaki işbirliği, bireylerin içinde buldukları çeşitli toplumsal alanlarla kurdukları pratik ilişkiye işlerlik ve rutin kazandırır. Alanın nesnel yapısına algı ve eylem düzeyinde uyum ve yatkınlık kazandıran habitus, alanın kurallarının doğal ve meşru görülmesini sağlayan doxa ve failleri alandaki verili çıkarların amaçlanmaya değer olduğuna inandıran illusio arasındaki bu suç ortaklığı, mevcut tahakküm ve eşitsizlik ilişkilerini yeniden üreten pratikleri üretir (Koytak, 2012, s. 91-92). Doxa, habitus ve illüzyonların farkında olarak analizlerini yürüten sosyologlar, metodolojik ilişkisellik bir bakış açısını kazanmada önemli adım atabilirler.

İlişkisellik bilimi insanı için analiz esnasında apriori bir çözümleme birimini (devlet, toplum, birey vs.) devreye sokmak söz konusu değildir. Hangi adla adlandırılırsa adlandırılınsa herhangi bir çözümleme birimi, bir oyunun katılımcıları olarak, yani bireylerin konumsal öz nitelikleri ile düşünülmelidir. Yapılar, özgül tarihsel/kolektif çıkarlar, oyunun mantığı, aktörlerin yatırım ve stratejileri ile olayların bağlamsallığını devreye sokan ilişkisellik bir mantık sayesinde anlaşılabilir. Bu mantık aynı zamanda bir dizi uyumlu tekniği bir arada kullanmak suretiyle “açıklayıcılık gücünü” de azami seviyesine çıkarır. İstatistik dağılımın, söylem çözümlemesinin, katılımcı gözlemin, açık uçlu ya da derinlemesine görüşmenin ya da etnografik monomanyaklarının (tek bir konuyu saplantı haline getirenler) aksine ilişkisellik yöntem çoğulluğu destekler (Çeğin&Göker, 2015, s. 14).

İlişkisellik yaklaşımında, sosyal düşünürler, Chicago etkilenimli empirik araştırmayı içeren, ama akla John Dewey ve George Herbert Mead’in ilişkisellik felsefi düşüncelerini de getiren pragmatist sosyoloji gibi yaklaşımlarla, Bourdieucü sosyoloji gibi daha yapısal yönelimli yaklaşımları uzlaştırma konusunda çaba harcamaktadır. Emirbayer, ilişkisellik sosyoloji yaklaşımının yapıcı ve sorun çözücü olmasını, yeni açılımlara ve olanaklara götürmesi gerektiğini, dolayısıyla sloganıcılığın ötesine geçmesinin önemini vurgular. Aksi taktirde, yeni motto “*Artık hepimiz ilişkisellik sosyologlarız*” olacak ve bu da dinamizm ya da ileriye gidiş demek değil, entelektüel bir durgunluk anlamına gelecektir (Emirbayer, 2012, s.8-9).

Meta teori bağlamında sosyolojideki yaklaşımların metodolojik bütüncülük ve bireycilikten sonra ilişkisellik çerçevesinde diyalektik akışkanlığı, sosyolojinin çok paradigmatlı bir bilim olmasını da yansıtmaktadır.

4. SONUÇ

Sokrates'in "kendini bil" mottosu ve Yunus Emre'nin "İlim ilim bilmektir / İlim kendin bilmektir / Sen kendini bilmez isen / Ya nice okumaktır" dizelerinde anlam bulan öz düşünümsel yaklaşım, sosyolojinin sosyolojisinin referans noktası olarak düşünülebilir. Diğer bilim dallarında olduğu gibi sosyolojinin kendi kendisini sorgulaması ve eleştirmesi anlamına gelen düşünümsel sosyoloji bilimsel dinamizm için olmazsa olmaz analizlerden biridir. Düşünümsel sosyolojik analizde, bir yandan sosyolojik teoriler, paradigmlar ve yöntemler eleştirilirken diğer taraftan sosyoloğun içinde bulunduğu bağlamın farkına vararak kendini de sorgulaması önem taşımaktadır.

Düşünümsel sosyolojik analize önemli katkıları bulunan Gouldner, Mills ve Bourdieu'nün çizdikleri çerçeveden yola çıkarak, her dönemde üretilen sosyolojik çalışmaların ve içinde bulunulan bağlamın sorgulanması yapılmalıdır. Aksi takdirde, gelişme anlamında bilimsel değişme meydana gelmeyecektir. Her epistemik cemaatin kendi korunaklı sınırları ile fildişi kulesinde "bilim" yaptıklarını iddia etmeleri bir illüzyondur. Salt kendi bildikleri ve öğrendiklerinin "doğru", diğerlerinin "yanlış" algılandığı ve damgalandığı, Bourdieu'nün kavramıyla öğrenilen şemalar olan habitusun dışına çıkmayan, kalıp yargılar olan doxalarla düşünen, illüzyon yanılsamalarıyla bilimsel bilgi üretmek simülasyondur. Habitusun, doxaların ve illüzyonların farkında olan sosyoloğun içinde bulunduğu ilişki örüntülerinin de farkına varması gerekmektedir. Mills ve Gouldner'in vurguladığı gibi araştırmayı finanse eden ve ısmarlayana göre araştırma sonuçlarını maniple etmek, yani tabiri caizse "parayı veren düdüğü çalar" metaforundan mühlhem araştırma yapmak bilim ahlakına uymaz. Bu durum aynı zamanda kamuda veya özel sektörde istihdam edilen sosyologların maaşlarını veren otoritenin kurumsal sınırlanmışlığı ile objektif bilgi üretmemesi sorunsalını da içerir. İşte sosyolog, bu frustrasyonların da farkına vararak bilgi üretmelidir. Sosyolog, ayrıca toplum içinde bir suje olduğu ve kimliğinin öznel değişkenlerinin, yani bir nevi prangalarının ayırında olarak da araştırmasını yapılmalıdır. Bu, pozitivist paradigmanın "objektiflik" vurgusunun efsane olduğunu; sosyoloğun kendi öznelliklerinin araştırmaya yansıtacağını savunan hermeneutik paradigmanın savının gerçekliğinin de farkına varması anlamına gelmektedir.

Bu bağlamda, düşünümsel sosyoloji ile düşünen sosyoloğun, sosyolojinin tarihinde ortaya çıkan diyalektik akışkanlıkları da bilmesi gerekmektedir. Failik/ yapı, birey/ toplum, özne / nesne, mikro/ makro karşıtlıklar temelinde biçimlenen metodolojik bütüncülük ve metodolojik bireycilik yaklaşımlarının yerini diyalektik dönüşümle metodolojik ilişkisellik yaklaşımı almaktadır. Bu çerçevede, ilişki sosyoloji olarak adlandırılan yeni paradigma, düşünümsel sosyoloji açısından önemli bir açılım sağlamaktadır. Her çağda ve her dönemde her alanda moda olduğu gibi bilimsel paradigmalarda da moda olan akımlar mevcuttur / var olacaktır. Bilimsel paradigma modasını yaratan hegemonik epistemik bir sınıfın gerçekliği yanında, her üretilen bilimsel paradigma bir ihtiyaçtan ortaya çıkmaktadır. Önemli olan yeni paradigmanın salt moda diye kabul edilmesi değil, sorunları çözecek yeterli epistemik çerçevesinden dolayı kullanılmasıdır. Bu gök kubbede söylenmedik söz bulunmadığı, ön kabulünden hareketle var olan durum, zeitgeist ve bağlama göre fark edilen ve öne çıkan söylemlerdir. Değişim ve yeni şeyler üretmek her zaman dinamizm sağlar. Mevlana'nın söylemiyle "Dün dün de kaldı cancağzım şimdi yeni şeyler söylemek gerek".

KAYNAKÇA

Bourdieu, Pierre (2012). "Toplumsal Uzay ve Sembolik İktidar". *Tözcülüğün Tasfiyesi. İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*. (Der: Güney Çeğin ve Emrah Göker). Ankara: NotaBene Yayınları.

Bourdieu, Pierre & Löic Wacquant (2014). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (Çeviren: Nazlı Ökten), 7.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çeğin, Güney & Emrah Göker (2012). "Tözlere Elveda: İlişkisel Sosyolojinin Alâmeti Farikası". *Tözcülüğün Tasfiyesi. İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*. (Der: Güney Çeğin ve Emrah Göker). Ankara: NotaBene Yayınları.

Emirbayer, Mustafa (2012). "İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto", *Tözcülüğün Tasfiyesi. İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*. (Editör: Güney Çeğin- Emrah Göker). Ankara: NotaBene Yayınları.

- Esgin, Ali (2014). “Teori ve Tarihi Paranteze Alan Bir Sosyolojik Gelenek: Soyutlanmış Deneyimci İşlevselcilik ve Sosyolojimize Etkileri”. *Sosyologca*, Sayı:7. Ocak-Haziran 2014.
- Giddens, Anthony (2013). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları. Yorumcu Sosyolojilerin Pozitivist Eleştirisi*. (Çev: Ümit Tatlıcan- Bekir Balkız), 2.Basım, Ankara: Sentez Yayınları.
- Gouldner, Aliwin W. (2015). *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi*. (Çev:Mesut Şenol). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Koytak, Elyesa (2012). “Tahakküme Hükmetmek: Bourdieu Sosyolojisinde Toplum ve Bilim İlişkisi”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 3. Dizi. 25. Sayı. 2012/2. ss. 85-101.
- Milss, C.W. (2000). *Toplumbilimsel Düşün* (Çev: Ünsal Oskay). İstanbul: Der Yayınları.
- Öğütte, Vefa Saygın (2013). *Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Powell, Christopher & François Dépelteau (Der.) (2015). *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler*. (Çev.: Özlem Akkaya), Ankara: Phoenix.
- Ritzer, George & Jeffery Stepnisky (2014). *Sosyoloji Kuramları*. (Çev: Himmet Hülür). Ankara: De Ki Yayınları.
- Tsekeris, Charalambos (2015). “İlişkiler Üzerine Norbert Elias: Öngörüler ve Perspektifler”, Powell, Christopher & François Dépelteau (Der.). *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler*. (Çev.: Özlem Akkaya), Ankara: Phoenix.
- Turnbull, Nick and Nikó Antalfy (2009). “Bourdieu’s distinction between philosophical and sociological approaches to Science Studies”, *The Sociological Review*, 57:4.